

A MAGYAR NÉPI ÉPÍTÉSZET ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

A vitaindító előadások és az eddig elhangzott hozzászólások a magyar építészet-történet és a magyar műemlékvédelem kérdéseit, sok esetben jelentős és szerteágazó, megoldásra váró feladatait is tárgyalták. Számos olyan kérdés merült fel az előadásokban és a hozzászólásokban egyaránt, amelyek tárgyuknál és a körükük csoportosuló kérdéseknél fogva már nem csupán a hazai, a magyar művészettörténet, elsősorban az építészettörténet, s így természetesen a műemlékvédelem, hanem a szomszéd és a baráti államok, s ezen túlmenően a közép-európai művészettörténet — építészettörténet — kérdéseit is alapjaiban érintik és azokkal a legszorosabb kapcsolatban állanak.

Az előadások és a hozzászólások egy része, többek között, az egyik alapvetően jelentős kérdéscsoportot is érintette, s ez már önmagában is jelentős és figyelemre méltó. Ez a kérdéscsoport, a közép-európai művészettörténet — s itt én most és általában s elsősorban az építészettörténetre gondolok — egyik, valljuk meg, eddig eléggé elhanyagolt ága, a népi építészet, a magyar népi építészet építészettörténeti vonatkozásainak a kérdése, vagy helyesebben, mintegy az eddigi tanulmányainknak is megfelelően, az európai stílusok, a történeti stílusok népivé válásának a kérdése, természetesen azzal az alapvető jelentőségű igazodással, hogy a hagyományos népi építészet volt elsősorban a befogadó, s a történeti stílusok mintegy felhasználva az adott lehetőségeket, a meglévő, de folyton változó és alakuló népi építészet adta lehetőségeket, egy rendkívül termékeny és eredményes egybeolvadásban terjedtek el.

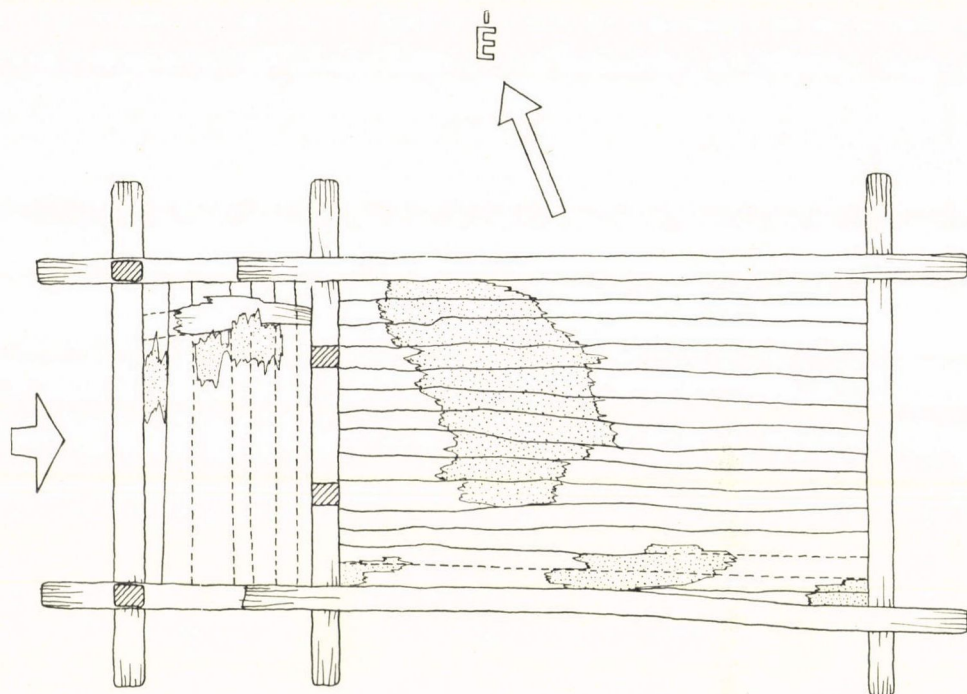
Ez a kérdéscsoport, elsősorban a sokrétűségét tekintve, vajmi nehezen közelíthető meg, s vizsgálata is eléggé kialakulatlan módszerekkel történik. Helytelen lenne azonban egyidejűleg azt állítanunk, hogy még nem történtek ilyen kezdeményezések, sőt már biztató, ha ugyan még kezdeti eredményekről is beszélhetünk.

Az első és a legfontosabb feladat — véleményem szerint — ennél a kérdéscsoportnak a vizsgálatánál a tárgy tisztelete, tudományos és szakmai értékelése, a népi műveltségállomány egyenértékű megbecsülése, továbbá a népi műveltségállomány valamennyi ágának szorgos és elmélyülő tanulmányozása, valamint a rokontudományok (nyelvtudomány, gazdaságtörténet, néprajztudomány, művelődéstörténet stb.) ismerete és eredményeinek megfelelő kritikai értékelése.

Ebben a rövid hozzászólásban természetesen nincsen lehetőség arra, hogy a magyar építészettörténet kezdeti idejétől, valamennyi stíluskoron — területileg is —, tehát térben és időben egyaránt valamennyi ismert, vagy annak tartott jelenséget, átfogó összegezést és részlettanulmányt átvegyünk, kritikailag is értékeljük és szükség szerűen kiegészítsük, s a felismert igazság, az indokolt feltevések erősítésére felsorakoztassuk. Entz Géza kitűnő előadásában — hozzászólásában — (A közép-európai művészet kérdései a románkorbán) már vázolta ennek a kérdésnek a lényegét, s bizonyos — bizonyító erejű — példákra is felhívta a figyelmet. Számomra, a népi építészet kérdéseit tekintve, alapvetőnek tűnt fel, többek között az a megállapítása, hogy „... a közép-európai koraközépkori művészet kialakulása tehát lényegében a nyugateurópaihoz hasonlóan kb. egy évszázados késéssel zajlott le”. Most mindjárt melegebben hozzáfűzhetem, hogy ez a megállapítás a népi építészet terén még napjainkban is megfigyelhető, amikor a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus, az eklektika stílusjegyei, az egyes stílusok időbelisége sorrendjét is részben követve, évszázadok múltán vagy közel száz év elteltével s még napjainkban is, egy-két emberöltő késéssel jelennek meg a népi építészet alkotásain. A továbbiakban számunkra még az a megállapítás is rend-

kívül tanulságos, hogy a XII. és a XIII. sz. folyamán kialakult közös vonásokat — többek között — a falusi építőtevékenység területén is megfigyelhetjük. Ez az építészettörténeti folyamat a népi építészet területén még a mára is jellemző, méginkább a közelmúltra. Ennélfogva még az a megállapítás is helyénvaló, hogy „... az épület mellett a falusi templomok díszítőrendszere és egyes díszítőelemei is rokon megoldásokat eredményeznek, melyek gyakran a fejedelmi és nagyúri építkezések díszítéseinek leegyszerűsített, nem egyszer szellemesen továbbfejlesztett és átfogalmazott származékai. Máskor viszont

2. ábra. Bronzkori lakóépület. Békés-Várdomb, Békés m. 1950., 1952. és 1954. évi ásatás. Kora : I. e. XV.—XIV. sz. Boronafalás, rövidereszes, egysejtű épület alaprajza, bárdolt pallópadozattal. Dr. Vargha László rekonstrukciója

az ábrázolások vagy ékítmények közvetlenül a nép életében gyökereznek és ősi hagyományokról adnak hírt”.

Gerevich László előadásában (Középeurópai királyi építőműhely a XIV. században) mindezek az elgondolások — ha egy későbbi kor vetületében és az európaiság nagyobb kihangsúlyozásával is — lényegében hasonlóképpen megtalálhatók. Ilyen

1. ábra. Kályhacsempe. Diósgyőri vár. M. : 275/180 mm. 1936-os feltárás. Kora : XVI. sz. első negyede. Olajzöld mázas. Boltíves, kagylós, virágdíszes fülkében gyermekét felfaló nő. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. Letsz. : 53.696.74. (Fénykép : Budapesti Történeti Múzeum. F. Ltsz. : 6770)

3. ábra. Gabonás. Csomafája. (Ciumăfaia. Judecul Cluj.) Talpgerendás, rövidereszes, egysejtű épület, bárdolt pallókból falazva. Ép.: XVIII. sz. vége. Dr. Vargha László felv.

irányú megfigyelések és a szomszéd-baráti népek hasonló tárgyú és közel azonos jellegű építészettörténeti tanulmányai alapján egy olyan közép-európai népi műveltség körvonalai vázolhatók fel, amely már a kora középkortól, elsősorban a románkortól kezdődőleg, szinte napjainkig tovább él s ma is elevenen élő valóság, művelődésbeli igény és szemlélet, ha időközben, elsősorban az etnikai, a politikai és a gazdasági adottságok és követelmények, s nem utolsó sorban az egyházak (római katolikus, görögkeleti, protestáns egyházak) előírásai, szabályai időszakonként, hosszab-rövidebb időre, más és más jellegű felületi alakítással, kevésbé tartalmi változással, vallási és nemzeti színeződéssel látták is el azokat. Mindez, Közép-Európa történetét, különösen a Kárpátok által, mintegy a nemzetek közötti koordináló — egybefogó — testtel is egybefont, egybefogott nemzetek — országok — történetét ismerve, nem lehet közömbös előttünk.

Az ilyen jellegű tanulmányok — a legkülönbözőbb jellegű és tárgyú kutatások és eredmények — a közép-európai és távolabbi vonatkozású művelődéstörténeti emléksanyag, a változatos kultúrájú táj, a sokféle népi műveltségállományából a mai napig inkább csak szórványos, de rendkívül figyelemre méltó üzeneteket küldtek. Bartók Béla esodálatos erejű népzenei tudományos munkássága a néplélek több évszázados és sejtelmesen lappangó zenei érzésvilágát tárták fel. Úgy gondolom, bőven elég, ha ezzel kap-

4. ábra. Gabonás. Szalonna, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Egysejtű, rövidekeszes épület, téglafalazattal, vassinek közötti beton födémmel. Ép. : 1925. Dr. Vargha László felv.

esolatosan egyik alapvető jelentőségű munkájára, a *Miért és hogyan gyűjtünk népzeneét?* c. tanulmányára utalok.¹ Ebből idézem: „... mennyi kérdés vár feleletre a népzene-kutatásban! Egymástól messzire került népek ősrégi kulturális kapcsolatait lehetne és kellene kimutatni; települési, történelmi kérdésekre lehetne fényt vetni; szomszéd népek érintkezési formájára, lelkületük rokonságára, vagy ellentétes voltára lehetne rámutatni.” Bartóknak egy másik, számomra még ma is mély hatást gyakorló munkájában — *Népzeneék és a szomszéd népek népzeneje* c. tanulmányában — már szabatos megfogalmazásban az összehasonlító népzene-kutatások és a települések — településtörténeti kérdések — közötti kapcsolatok tudományos jelentőségét is elemzi.²

¹ Bartók Béla: *Miért és hogyan gyűjtünk népzeneét?* Bp. 1936. Népszerű Zene-füzetek. 5. sz. 6. l.

² Bartók Béla: *Népzeneék és a szomszéd népek népzeneje*. Bp. é. n. Népszerű Zenefüzetek. 3. sz. — „Egy másik kérdés ez: mi lehet az oka, hogy aránylag egymástól nem is olyan távoli román területek zeneileg annyira különböznek egymástól? Mi lehetett az oka annak, hogy egyes román területek lakossága zeneileg a legszorosabb kapcsolatban élt a szomszéd magyar területek lakosságával, másoké viszont a legmerekvebben

5. ábra. Harangtorony. Szabolcs-Szatmár m. Nemesborzova. Széles tornáccal körül-
vett, négyfiatornyos tornácos toronysisakkal épült fatorony. Ép.: 1690. Gilyén
Nándor felv.

elzárkózva? Nincs-e mindez a település idejével, mikéntjével összefüggésben? Nem lehetne-e a népzenei kutatások szolgáltatata adatokkal bizonyos vitás kérdéseket eldön-
teni, vagy pl. bizonyos érveket velük megtámasztani? Vagy — ha talán már eldöntött
kérdésekről van szó — nem erősítenék-e meg az eredményt ezek a zenei adatok? Bár
feleletet ezekre a kérdésekre nem adhatok, mégis felsorakoztatom annak szemléltetésére,
hogy az összehasonlító népzenei kutatás nem is olyan szürke, elvont, céltalan tudomány-
ág, amilyennek talán sokan gondolják, hanem igenis bekapcsolódhatik más gyakorlati-
asabb tudomány-ágakba és befolyással lehet a nagy tömegek számára vonzóbb kérdések
eldöntésére is.” 31. l.

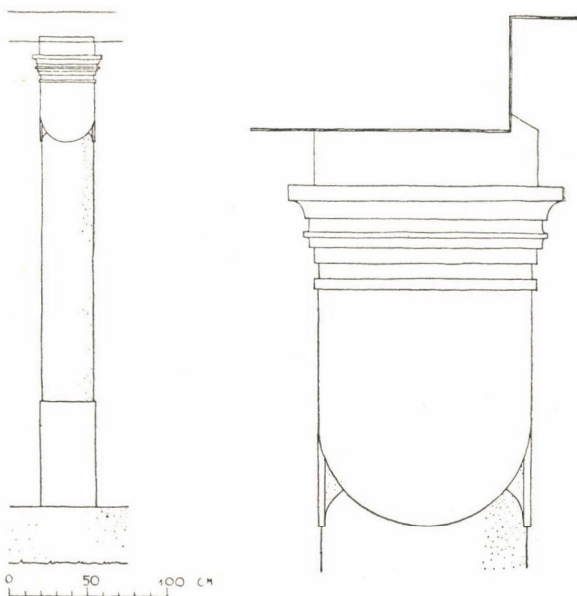
6. ábra. Fatemplom. Kide (Chidea. Judecul Cluj.) Gör. kel. templom. Tornácrészlet. Gótikus szerkezeti és formai elemekre utaló részletekkel. Ép.: XVIII. sz. vége. Dr. Vargha László felv.

Viski Károly kiváló etnográfusunk tanulmányaiban több alkalommal az úri és a népi műveltség kapcsolatait, az évszázadokon át egymásbakapcsolódó művelődési folyamatot vizsgálja.³ Véleménye szerint: „Az ’úri’ és a ’népi’ — ha az utóbbit a ’vulgus in populo’ értelemben értjük, — csak a két elméleti véglet; a mi köztük van, sokszoros rétegekben az ’úrihoz’ vagy a ’népihez’ van közelebb, vagy egyforma távol mindkettőtől, mint ahogy az európai társadalmak is, — a művelődés mozgatói és a műveltség birtoklói, — rétegek egymásba kavargó hosszú sorából tevődnek össze.” Viskinek ehhez az alapvetően jelentős elvi megállapításához szervesen kapcsolódik, mintegy változatos és kiegészítő példaként egy alig ismert tanulmánya, amelyben két régi hagyomány ábrá-

³ Viski Károly: Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban. — Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerk. Eckhardt Sándor. Bp. 1941. 135—160. (136.) l.

7. ábra. Kockafejezetes — gömbszelvényes — oszlopjök. Ócsa, Pest m. Református templom. Eredetileg premontrei kolostortemplom. Ép.: 1250 körül. (Fénykép: Országos Múemléki Felügyelőség. F. Letsz. 3518.)

8. ábra. Kockafejezetes — gömbszelvényes — oszlopjő. Ócsa, Pest m. A falusi lakóháznak a középkori — románstílusú — oszlopjök mintájára készült tornácoszlopa. Ép.: 1946—47. Rác József — Rózsa Sándor felmérése

9. ábra. Kockafejezetes — gömbszelvényes — tornácoszlopok. Ócsa, Pest m. A falusi lakóháznak a középkori — románstílusú — oszlopfők mintájára készült tornácoszlopai. Ép.: 1946—47. Dr. Vargha László felv.

zolás nyomán, magyarországi és román (erdélyi) néphitbeli hagyomány ismertetésével és elemzésével közép-európai és még középkori hagyományok XVIII. és XIX. sz.-i továbbélését igazolja.⁴ Az egyik hagyomány, a gyermekgyilkos anya pokolbeli büntetése azonban nem csupán a XVIII. és a XIX. sz.-i népi ábrázolásban, festményeken maradt fenn. A diósgyőri várból előkerült XVI. sz.-i kályhacsempe hasonló alakos ábrázolása ugyanennek a hiedelemnek nagyúri — helyesebben történeti stílusbeli, reneszánsz — felhasználását, alkalmazását bizonyítja. A másik hagyomány, a paradicsomi élet egyik epizódja: Éva Ádám fejébe néz jelenet, középkori falfestményeink egyik jelentős körében, Szent László falképciklusaink zárójeleneteként közismert ugyan, de pusztán csak érzelmileg magyarázott. A jelenetnek népi analógiája, a népi gyógyítómód magyarázata nélkül tartalmilag ismeretlen és érthetetlen is maradna.

⁴ Viski Károly: Két régi hagyomány-ábrázolás. (A magzatelesináló büntetése. — Fejbenezés.) — Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születése napjára. Bp. 1934. 171—176. l.

10. ábra. Vízvetős, füstlyukas lakóház. Tard, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Északi magyar — palóc — háztípus. Ép. : XIX. sz. első fele. Dr. Saád Andor felv.

11. ábra. Deszkaoromzatos, vízvetős lakóház. Martos (Martoš, Komarno okres.) Északi magyar — palóc — háztípus. A füstelvezetésre szolgáló tetőnyílás — a füstlyuk — szerkezeti elfödése és formai kiemelése. Ép. : XIX. sz. vége. Dr. Vargha László felv.

12. ábra. Alsócsanakakontyos — vízvetős — deszkaoromzatos, homloktornácós lakóház. Sámsonháza, Nógrád m. Északi magyar — palóc — háztípus. A füstelvezetésre szolgáló tetőnyílás oromzattá alakul, az egykori füstlyuk formái kiemelésével. Ép.: 1900. Dr. Vargha László felv.

Hasonló jellegű példákat, kapcsolatokat a térben és időben szélesen hullámozó s még napjainkban is elevenen élő népművészetben, elsősorban parasztházaink homlokzati megoldásainál is megfigyelhetünk. Az északi magyar parasztházak barokkos és klasszicista jellegű vakolatdíszei szerves — szinte etnikai — kapcsolatban állanak a szlovákiai hasonló jellegű parasztházak homlokzataival, s egyben még távolabbra is mutatnak, a közép-európai barokk stílus mindent elöntő áradatára, amely Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország egyes területein a polgári és a népi építészetet, közel száz éves izlés-késéssel, körébe vonta, olyan erővel és művészi, izlésbeli öntudattal, hogy a viszonylag szerény parasztházak többek között éppen a stílusbeli kapcsolataik révén is, a közép-európai barokk szerves részeivé váltak.⁵

⁵ A kérdés — a történeti stílusok népivé válása folyamata — részletes ismertetését és elemzését nincs helyünk megtenni. A vonatkozó és bőséges szakirodalomból elsősorban s mintegy iránymutatóul, a következő munkákra hívom fel a figyelmet. —

13. ábra. Festőház. Szendrő, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Kétfestőműhely barokkos jellegű homlokzata. Ép.: XIX. sz. közepe. Dr. Vargha László felv.

Bár ezek a kiragadott példák túlnyomóan a folklór s a népi díszítőművészet területéről valók, összegezve és végső példaként megemlíthetem még azokat a magyar, román, szlovák, délszláv és orosz faépítményeket, amelyek ugyan már a középkorban

Vavroušek B., Wirtha Z.: Dědina. Praha 1925. — Foltyn L., Keviczky A., Kuhn J., Struhár A.: Klasicistická Architektúra na Slovensku. Bratislava 1955. — Stănculesc F., Gheorgiu A., Petrescu P., Stahl P.: Architectura populară Românească. Régiunea Hunedoara. Sibiu 1956. — Ascsepkov E. A.: Russzkoje narodnoje zodesesztvo v Vosztocsnj Szibiri. Moszkva 1953. — Makoveckij I. V.: Pamjatniki narodnogo zodesesztva verhnego Povolzs'ja. Moszkva. 1952. — Makoveckij, I. V.: Pamjatniki narodnogo zodesesztva srednevo povolzsja. Moszkva. 1954. — Makoveckij I. V.: Pamjatniki narodnogo zodesesztva ruszkovo szevera. Moszkva 1955. — Károlyi A., Perényi I., Tóth K., Vargha L.: A magyar falu építésze. Bp. 1955. — Tóth J.: A magyar falu építőművészete. Szombathely 1945. — Vargha L.: Klasszicista jelleg a nagykünsági népi építészetben. Művészettörténeti Értesítő 1954. 81–91. l.

14. ábra. Festőház. Szendrő, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Kétfestőműhely barokkos jellegű homlokzata, részlet. Ép. : XIX. sz. közepe. Dr. Vargha László felv.

feltűnnek, de általában a XVII. sz. elejétől maradtak fenn. Elsősorban a gabonásokra — hombárokra — és a fatemplomokra, a faharangtornyokra gondolok. A fából épült, legtöbbször még szántalpas vagy cölöpökre emelt rövidereszű, nyeregvetős gabonások, eleségtartó kamrák még korábbi építőtevékenység — őskori építmények — maradványai, s euráziai elterjedésük a Földközi tengertől Skandináviáig és Ázsia távol északkeleti részéig megfigyelhető. A fából készült gabonások térbeli és időbeli nagy elterjedettsége, ennek az épülettípusnak funkcionális, építőanyagbeli és szerkezeti, valamint formai alakításában is egyaránt rendkívüli nagy jelentőségét igazolja. Szinte a népek, a nemzetek fölötti építőtevékenység beszédes bizonyítékai, de elsősorban a közép-európai népi műveltségállomány történeti építészeti emlékanyaga.⁶

⁶ A rendkívül gazdag néprajzi irodalomból hasonlóképpen csupán egyes, a vázolt kapcsolatokra jellemzőbb munkákra, tanulmányokra hívhatom fel a figyelmet. — *Banner János* : Bronzkori házak a békési Várdombon. *Archeológiai Értesítő* 1955. 82. K. 143—150. l. — *Vargha László* : A békésvárdombi bronzkori építmények rekonstrukciója. *Archeológiai Értesítő* 1955. 82. K. 151—156. l. — *Erixon S.* : *Svensk Byggnads Kultur*. Stockholm 1947. — *Mencl V.* : *Pravěké tradice v stavební tvorbě našeho lidu*. Zprávy památkové péče. XVI. 1956. 2. sz. 82—89. l. — *Vuia R.* : *Le village Roumain de Trans-*

15. ábra. Udvarház. Perkupa, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Kisnemesi udvarház barokkos és copf jellegű homlokzata. Ép. : 1850 körül. Dr. Vargha László felv.

Hasonlóan több változat — stílusbeli eltérés, stílusbeli sajátosság — figyelhető meg a fatemplomok és a faharanglábak, a faharangtornyok alakításában, ami az egymástól eltérő, vagy korszakonként is változó stíuselemek szerves alkalmazását, vagy sok esetben egymástól függetlenül is, azonos felfogásban őrizte meg, minden eltérő etnikai sajátosság mellett. A szlovákiai, a magyar, a román fatemplomok, egyházi épületek faalkatrészeinek ismerete ezt az alapvetően közös vonást, a népnagyomány rendkívül konzerváló erejét, megtartó erősségét bizonyítja.⁷ Annál is inkább, mivel „... az etnikum — (a népi építészet) — legkorábbi szakaszára származása vet világot. A „szárma-

sylvanie et du Banat. Bucarest 1937. — *Bellosics* B. : Adatok a Bácsbodrog megyei sokáczok tárgyi néprajzához. Néprajzi Értesítő 1913. 296—303. l. — *Ébner* (Gönyei) S. : Adatok Zselicség tárgyi néprajzához, különös tekintettel a faépítkezésre. Néprajzi Értesítő 1931. 89—110. l. — *Tóth* J. : Így épít a vasi nép. Vasi Szemle 1938—1939. — V.ö. még Asesepekoy és Makoveeckij i. m.

⁷ *Balogh* Ilona : Magyar fatornyok. Bp. 1935. — *Zaloziecky* W. R. : Gotische und barocke Holzkirchen in der Karpathenländern. Wien (1925.) — *Vavroušek* B. : Cirkevni památky na Podkarpatské Rusi. Praha 1929.

16. ábra. Lakóház. Perkupa, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Az előző kismemesi udvarház homlokzatának népi — paraszti — változata. Ép. : 1869. Dr. Vargha László felv.

zás', az *'eredet'* nem egyéb akár őstörténeti, akár csak 100—200 éves elkülönülésnél, *'elvállalkozásnál'* egy korábbi etnikai közösségtől — (egy korábbi művészeti közösségből). — Ez az elkülönülés — a korábbi egységből (csoportból) némely jegyeket megtart, másokat elhagy s adódó új népközi helyzetében, földrajzi környezetében némelyeket elsajátít, magához hasonít (asszimilál), másokat nem is érint."⁸ Úgy vélem, hogy ez a néprajzi alaptörvény jelen esetben a közép-európai művészet hazai és a szomszéd népi építészet alkotásaira is egyaránt érvényes.

Mindezeket a példákat — jól-rosszul válogatva, szűkebb vagy tágabb korba és tájba vetítve — végnélkül sorakoztathatnánk. Befejezésül azonban elégedjünk meg annak a tudatosításával, hogy a közép-európai műveltségáramlat, amely elsősorban bennünket is érintett és formált, már kezdeti fokon is az *'úri'* és a *'népi'* műveltség viszonylatával is jelentkezik. Viski szavait idézve : „... a mi köztük van, sokszoros rétegben az *'úrihoz'* vagy a *'népihez'* van közelebb, vagy egyforma távol mindkettőtől, mint ahogy az európai társadalmak is, — a műve-

⁸ Viski Károly : Etnikai csoportok, vidékek. Bp. 1938. 1. 1.

17. ábra Udvarház. Hídvégardó, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Az 1824-ben épült kiskisnemesi udvarház klasszicista jellegű udvari homlokzata. Átép.: 1860 körül. Dr. Vargha László felv.

lődés mozgatói és a műveltség birtoklói — a rétegek egymásba kavargó hosszú sorából tevődnek össze.”⁹

Úgy gondolom, hogy ha mindezeket — a néprajztudomány által jónak vélt — elveket és megfontolásokat, valamint a népi műveltségállomány gazdag és változatos emlékanyagát, a közép-európai művészettörténet — elsősorban az építészettörténet — vizsgálatainál is figyelembe vesszük, akkor bizonyára az általános építészettörténet, de elsősorban a történeti stílusok népivé válása folyamata is új színnel, sokféle eredménnyel is gazdagodik.

Hazai vonatkozásban — mindezek figyelembevételével — többek között bizonyára, hamarosan sor kerülhet még a magyar népi műemlékvédelem kérdéseinek a kidolgozására is, s ennek eredményeképpen a mintegy 1900 darabból álló magyar műemlékállomány alig 4%-os népi emlékanyaga is nagyobb megbecsülést érdemelve, örvéndesen csak növekedne.

⁹ Viski Károly: Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban. i. h.